

รายงาน การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 3 INC2019: MCU Nan

นครน่าน : นครพระพุทธศาสนา มรดกธรรมสู่ มรดกโลก

วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

Proceedings

The 3rd National Conference 2019

Nan : City of Buddhism towards Dhamma & World Heritage

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Nakhon Nan Buddhist College

15 พฤษภาคม 2562

การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 3 INC2019: Mcu Nan

The 3rd National Conference 2019

วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ที่ปรึกษา	พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร. พระราชวรเมธี, รศ.ดร. พระราชวรมนี, รศ.ดร. พระราชคุณากรณ์ พระราชศาสนากิจบาล พระสุนทรมนี ว่าที่ร้อยตรีสมเดช อภิขยกุล	อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต เจ้าคณะจังหวัดน่าน รองเจ้าคณะจังหวัดน่าน ประธานคณะกรรมการวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน ที่ปรึกษาวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน
-----------	---	--

คณะบรรณาธิการ

พระสุวรรณเมธาภรณ์, ผศ. พระมหาบุญเลิศ อินทปญโญ, รศ.ดร. พระครูโสภณปริยัติสุธี, รศ.ดร. ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตร์เจริญ รองศาสตราจารย์ ดร.ปรุทม์ บุญศรีตัน รองศาสตราจารย์ ดร.กุหลาบ รัตนสังข์ธรรม รองศาสตราจารย์ ดร.อนุชา จันทบูรณ รองศาสตราจารย์ ดร.วิโรจน์ อินทนนท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนันต์ อุปสอด ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธงชัย สิงอุตม ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรปรัชญ์ คำพงษ์ พระครูปลัดวัชรพงษ์ วชิรปญโญ, ผศ.ดร. ดร.ธีรทัศน์ โรจน์กิจจากุล	ประธานคณะบรรณาธิการ รองประธานคณะบรรณาธิการ คณะบรรณาธิการ คณะบรรณาธิการ คณะบรรณาธิการ คณะบรรณาธิการ คณะบรรณาธิการ คณะบรรณาธิการ คณะบรรณาธิการ เลขานุการคณะบรรณาธิการ ผู้ช่วยบรรณาธิการ ผู้ช่วยบรรณาธิการ
--	--

แบบปก-รูปเล่ม : นายศุภกริช เขื่อนเพชร

พิมพ์เมื่อ : พฤษภาคม 2562

จัดพิมพ์ในงาน : การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 3
วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ประจำปี 2562

- การศึกษาเปรียบเทียบทัศนะเรื่องความสุขในพุทธศาสนาเถรวาท
กับศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก 443
พระปลัดวุฒิพงษ์ กิตติวัฒน์
- การส่งเสริมศักยภาพของเครือข่ายประชาชนในการบริหารจัดการน้ำ
ตามแนวเทือกเขาพนมดงรักในจังหวัดศรีสะเกษ 456
พระครูโกศลศาสนวงศ์, พระพรสวรรค์ ฐิติญาโณ, พระวราภรณ์ แสงมาศ, พระณัฐพงศ์ ศรีทา
- ศึกษาวิเคราะห์การจัดการศึกษาขององค์กรพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างสันติภาพ 465
*พระพรสวรรค์ ฐิติญาโณ, พระกัญจน์ กนตมโม, ธยายุส ขจรเจริญ,
คุณวัฒน์ ดวงมณี, ชุมพล ศรีราตรี*
- ศึกษาเปรียบเทียบพิธีกรรมแซนโฎนตาของชาวพุทธจังหวัดสุรินทร์
กับชาวจังหวัดบ้นเตียเมียนเจย์ 474
Ven. Sam Ath Suon, ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม, ทวีศักดิ์ ทองทิพย์
- พื้นที่การท่องเที่ยวในวัดพุทธศาสนา: วัดร่องขุ่นและวัดห้วยปลา깁 484
พระมหาผดุงศักดิ์ เสสปัญโญ
- The City of Art: กระบวนการสร้างเมืองด้วยศิลปะของจังหวัดเชียงราย 497
มานิตย์ กันทะลัก
- พุทธศิลป์ล้านนา: แนวคิด คุณค่า การสร้างสรรค์เพื่อเสริมสร้างจิตวิญญาณ
และการเรียนรู้ของสังคม 509
มานิตย์ กันทะลัก
- ระดับกระจุก ระดับธรรมร่วมสร้างสรรค์ฐานพระพุทธมหาโพธิปัญญา
ณ อุทยานธรรมล้านางาว ต.บ่อ อ.เมือง จ.น่าน 520
มานิตย์ กันทะลัก
- ✓ คัมภีร์โบราณกับการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนาของครูบามหาเถร 535
อภิชา สุขจีน, เกรียงศักดิ์ ฟองคำ
- รัฐธรรมนูญ พรรคการเมือง และการเลือกตั้ง 544
ไพฑูรย์ ปริญญาธรรมกุล
- ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทางรัฐประศาสนศาสตร์กับการบริหารการปกครองของไทย 557
มนตรี พรหมวัน

แนวคิดเกี่ยวกับการใช้จริยธรรมกับการบริหาร แสนสุริยา รักเสมอ	725
บทบาทของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน พระมหาธวัชชัย ธรรมรสี, พระครูประโชติพัชรพงศ์	736
ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการวางแผนและนโยบายสาธารณะ สุพล ศิริ	749
การจัดการเชิงนโยบายภาครัฐเพื่อดูแลผู้สูงอายุในระดับครอบครัวและชุมชน ในจังหวัดเลย พระมหาสุภาวิทย์ ปภัสโร	758
ความพึงพอใจต่อพิธีกรรมสืบชะตาปลาในการอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำ แบบมีส่วนร่วมของชุมชน ประจวบ ฉายบุ, น้ำเพชร ประกอบศิลป์	766
วิเคราะห์แนวคิดพุทธสันติวิธีในวิถีชีวิต พระวิมาน คมภีรปัญญา, สราวุฒย์ วิจิตรปัญญา, พระปลัดเมธี เขมปัญญา	773
นิติปรัชญาเชิงบูรณาการเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาการละเมิดพระธรรมวินัย ของพระสงฆ์ พระมหาเสรีชน นริสสุโร, ชมกร เศรษฐบุต, ชาตรี อุดสาหกรรมย์	785
แนวทางการประยุกต์ใช้หลักพรหมวิหาร 4 สำหรับวิชาชีพพยาบาล ปัทมกร ปุริโส, พระปลัดกิตติ ยุตติโร, ภาณุวัชร เขมทัสสี	795
การสร้างสิ่งแวดล้อมเพื่อการเกษตรในทางพระพุทธศาสนา ภาวิทย์ ไพธิดาทอง, พระประเจน ทองเหมะ	805
นวัตกรรมการเสริมสร้างเยาวชนต้นแบบตามนโยบายปฏิรูปการศึกษา สำหรับเยาวชนระดับมัธยมศึกษา ยุทธนา ขวัญเมือง	815
เส้นทางประชาธิปไตยในประเทศไทย ภาคีสรี แอนิหน	828
/บทบาทการเชื่อมโยงภูมิภาคของครูบาบุญชุ่ม พระศักดิ์ธัช ลัวโร, พระครูโสภณพัฒนานุยุต, พระอนุสรณ์ กิตติวณโณ, สมจิต ขอนวงศ์	841

บทบาทการเชื่อมโยงภูมิภาคของครูบาบุญชุ่ม The Role and Connection of Region of Kruba Boon Jum

พระศักดิ์รัช ส่วโร
พระครูโสภณพัฒนานุยุต
พระอนุสรณ์ กิตติวัฒน์
สมจิต ขอนวงค์
วิทยาเขตแพร่

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดและวิถีอัตลักษณ์ของครูบาบุญชุ่ม 2) เพื่อศึกษาบทบาทการเชื่อมโยงเส้นทางวัฒนธรรมของครูบาบุญชุ่ม และ 3) เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลความสัมพันธ์และผลงานที่มีต่อการศึกษา การเผยแผ่ การสร้างเครือข่ายและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของครูบาบุญชุ่ม

ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดและวิถีอัตลักษณ์ของครูบาบุญชุ่ม มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและปัจจัยทางสังคมวิถีพุทธ จึงทำให้มีความเชื่อมโยงกันทั้งทางด้านวิถีการดำเนินชีวิต ด้านความฝึกฝนในธรรมะและในด้านการปฏิบัติธรรม ที่มีลักษณะเฉพาะซึ่งเป็นคุณสมบัติของคำว่า “ครูบา” ครูบาบุญชุ่ม จึงถือเป็นบุคคลสำคัญ ที่มีบทบาทการเชื่อมโยงภูมิภาค สามารถเชื่อมโยงกลุ่มชาติพันธุ์ การสร้างเครือข่ายและการสร้างวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ดิงาม นำไปสู่การสร้างรากฐานที่มั่นคงให้กับพระพุทธศาสนาทั่วภูมิภาคล้านนาและภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ผ่านความเป็นตัวตนของครูบาบุญชุ่มที่เรียกขานกันว่า “ต้นบุญข้ามพรหมแดน”

คำสำคัญ : บทบาทการเชื่อมโยงภูมิภาค, ครูบาบุญชุ่ม

Abstract

This research aims 1) to study the concept and identity of Kruba Boon Jum, 2) to study the role of Kruba Boon Jum in connecting regions in term of cultural way, and 3) to analyze the relationship among regions that influenced from Kruba Boon Jums' work in term of education and distribution of Buddhist culture.

The results were as follows: The concept and identity of Kruba Boon Jum related to the environment and factors of Buddhist society. It is linked to the way of life. It focused in the Dharma and in the field of meditation. The characteristic feature of the word "Kruha" is considered as a key figure in the regional links that be able to associate ethnic groups, to build a network and to build a good Buddhist culture for the unity of all Buddhist groups. It is the connection of building a solid foundation for Buddhism across the Lanna region and Mekong region. The identity of Kruba Boon Jum step into "Meritorious Cross the Border".

Keywords: Roles and Connection Regions, Khruba Boon Jum

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในมิติที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรมที่มีความเชื่อมโยงกันอย่างสนิท อันเป็นภาพสะท้อนให้ทราบโดยทั่วกันว่าเมื่อพูดถึงสังคมไทยย่อมเห็นภาพของพระพุทธศาสนาที่ซ่อนเร้นอยู่ในวิถีชีวิตและจิตวิญญาณของประชาชนนั่นเอง ตามที่ปรากฏในข้อความตอนหนึ่งว่า...ความโชคดีที่เป็นเหตุการณ์ให้เราได้ระลึกอยู่เสมออีกประการหนึ่งคือ การได้เกิดเป็นคนไทย มีชีวิตบนผืนแผ่นดินไทยมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์มีขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่งดงามโดยอาศัยรากฐานทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญและมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข อาจจะกล่าวได้ว่า การที่เราได้เกิดเป็นคนไทยและอาศัยอยู่บนผืนแผ่นดินไทยนั้น อยู่ในหลักแห่งความเจริญที่ประกอบด้วย ปฎิรูปเทสวาโส (อยู่ในภูมิประเทศอันสมควร) ปุพเพกตปุญญาตา (การได้สั่งสมคุณงามความดีไว้ในปางก่อน) และอตตสัมมาปณิธิ (การตั้งตนไว้ชอบด้วยความดี)...¹

ในทำนองเดียวกันเมื่อกล่าวถึงพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นสถาบันหลักของสังคมไทยซึ่งเป็นจุดศูนย์รวมจิตใจให้เป็นหนึ่งเดียวไว้ได้นั้น ศาสนบุคคลซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการขับเคลื่อนหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ให้สามารถเข้าถึงศรัทธาคือความเชื่อและปสาทะคือความเลื่อมใสเป็นเบื้องต้นนำไปสู่การปฏิบัติจนเป็นผล(ปฏิเวธ)คือความสุข สงบ และร่มเย็นตามธัมมานุธัมมปฏิบัติ นั้น ถึงแม้กาลเวลาจะหมุนเวียนเปลี่ยนผ่านอันส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ทำให้วิถีชีวิตของคนในสังคมทุกแห่งต้องต่อสู้ดิ้นรนชวนขวายและปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงภายในกระแสของโลกาภิวัตน์ดังที่ทราบโดยทั่วไปเมื่อกล่าวในภาพรวมจึงนับได้ว่าพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยมาเป็นเวลาที่ช้านาน

ดังนั้น หากพิจารณาอย่างถี่ถ้วนในมิติของพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นมรดกอันล้ำค่าของสังคมไทยอย่างชัดเจนและเป็นสัมมาทิฐิแล้วย่อมจะมีความเข้าใจอย่างไร้ข้อติว่า เหล่าพระสงฆ์ผู้ดำรงอยู่ในสมณธรรมตามยุคบาทขององค์พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีตถึงปัจจุบันที่ตั้งมั่นในพระธรรมวินัยอันเป็นสิกขาบทน้อยใหญ่ตามครรลองของสมณวิสัยทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ โดยเฉพาะพระภิกษุซึ่งเป็นหนึ่งในบริษัทสี่ที่ทรงมอบหมายให้เป็นผู้ธำรงรักษาพระศาสนาไว้ให้คงอยู่ห้าพันปีย่อมมีความตระหนักและต้องรับเป็นภาระอันใหญ่หลวงในฐานะผู้นำแห่งกองทัพธรรมนั่นเอง นอกจากจะปฏิบัติตามทำนองคลองธรรมอันเป็นหลักใหญ่ของพรหมจรรย์แล้ว บทบาทสำคัญของพระภิกษุนั้นย่อมอนุเคราะห์แก่ออกุศลแก่คณะสงฆ์และฝ่ายบ้านเมืองด้วย

เมื่อกล่าวถึงบทบาทและหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์ที่มีต่อศาสนจักร และอาณาจักร นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สืบเนื่องมาจากการน้อมรับในหลักการที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ ในสมัยพุทธกาล แก่พระสาวกทั้งหลายก่อนแยกย้ายกันไปประกาศหลักธรรมคำสอนว่า “ภิกษุทั้งหลายเรตถาคตพันแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์แม้เธอทั้งหลายก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์และของ

¹ รวีโรจน์ ศรีคำภา, พุทธธรรมนำชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558), หน้า 71-72.

มนุษย์เช่นกันเธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่คนหมู่มากเพื่ออนุเคราะห์โลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ของจงอย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูปจงแสดงธรรมงามในเบื้องต้นงามในท่ามกลางงามในที่สุดจงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบบริสุทธิบริบูรณ์สัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีธูลีคือกิเลสในจักขุน้อยมีอยู่เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อมผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีดูก่อนภิกษุทั้งหลายแม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”²

จากโอวาทที่น้อมมากล่าวไว้ในเบื้องต้นนี้ เพื่อแสดงให้เห็นถึงหลักการที่พระเถระ ในอดีตได้ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมา เพื่อสนองนโยบายและช่วยเผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงอยู่กับสังคมไทยมาตามลำดับ “จนกระทั่งพระพุทธศาสนาถึงกาลวงศ์เข้าสู่ล้านนา ในรัชสมัยของพญากือนา กษัตริย์ลำดับที่ 6 ครองราชย์ พ.ศ. 1898 - 1928 ทรงเป็นโอรสของพญาผายู พระองค์ทรงเป็นธรรมนิกราช ในสมัยนั้นบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ต่อมาพระองค์ได้สดับกิตติคุณของพระอุทุมพรบุพผาสาวามีผู้เป็นพระลังกาแต่มาจำพรรษาที่เมืองนครพัน (เกาะตะมาะ ประเทศพม่า) ท่านมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่นั่น พระเจ้ากือนา จึงส่งทูตไปอาราธนาเชียงใหม่ แต่ท่านกลับส่งหลานชายคือพระอานันทะเถระ และคณะสงฆ์จำนวนหนึ่งมาแทน”³

จากร่องรอยทางประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในล้านนา ทำให้ทราบความเป็นมาของพัฒนาการทางพระพุทธศาสนาจากสมัยทริภุชชัย สู่ยุคพุทธศาสนาแบบลังกาในสมัยของพญากือนาและต่อมา ได้เข้าสู่ยุคพระพุทธศาสนาลังกาใหม่ พระสงฆ์ในล้านนาได้เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา จึงทำให้พระสงฆ์ในล้านนามีความรู้ ความชำนาญ ในภาษาบาลี อีกทั้งในสมัยของพระเจ้าติโลกราชได้มีการสังคายนาครั้งที่ 8 ที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง) จากหลักฐานที่ได้กล่าวมาทั้งหมด ซึ่งเป็นหลักฐานทางโบราณคดีให้เราได้รับทราบความเป็นมาของพระพุทธศาสนาผ่านสถาปัตยกรรม ปติมากรรม จิตรกรรม วรรณกรรมและหลักฐานจากแหล่งข้อมูลอื่นๆ โดยเฉพาะหลักฐานจากงานวรรณกรรมของพระนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในล้านนากลายมาเป็นหลักฐานที่สำคัญที่ทำให้พวกเราชาวพุทธได้รับทราบข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสังคม ศาสนา วัฒนธรรม วิถีชีวิต การเมืองการปกครอง ของผู้คนในล้านนาในแต่ละยุคได้เป็นอย่างดี⁴

พระครูบาบุญชุ่ม เป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งในล้านนาที่มุ่งปฏิบัติปฏิบัติชอบ ตามแนวทางแห่งพระสาวกในพระพุทธศาสนา เป็นผู้เคร่งในศีลและวินัย มีความเมตตาสูง อีกทั้งเป็นพระมหาเถระที่สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างกว้างขวางในดินแดนล้านนาไปจนถึงประเทศพม่า ท่านได้สร้างศาสนวัตถุที่สำคัญเพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในแต่ละที่ที่เดินทางไป ทำให้พระพุทธศาสนาในพื้นที่นั้นๆเกิดการตื่นตัวสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้กับผู้คน ทำให้มีพุทธศาสนิกชนผู้ให้เคารพนับถือเป็นจำนวนมากทั้ง ไทย ลาว

² วิม. (ไทย) 4/32/40

³ พระราชธรรมนิเทศ (ระบบ ฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 386 - 387.

⁴ เทพประวิณ จันทร์แรง, ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในล้านนา, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559), หน้า 258.

พม่า และประเทศจีน อีกทั้งประวัติในการดำเนินชีวิตของท่านตั้งแต่วัยเด็ก จนเข้าสู่ร่มเงาแห่งพระพุทธศาสนาก็ยังเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงใคร่ศึกษาบทบาทการเชื่อมโยงภูมิภาคของครูบาบุญชุ่ม ซึ่งเป็นที่ยอมรับและได้รับการยกย่องจากประชาชนทั่วไปว่าเป็นนักบุญแห่งล้านนาทางเมืองเหนือ ตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่าน ที่ท่านได้ไปอบรมเผยแผ่ ทั้งในด้านสังคมวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ตลอดจนข้อวัตรปฏิบัติของท่าน เพื่อเสนอให้เป็นแบบอย่างแก่สาธารณชนด้วยกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ อันจะส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งทางด้านพระพุทธศาสนา การเผยแผ่ การสร้างเครือข่ายและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา อย่างยั่งยืนสืบไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและวิถีอัตลักษณ์ของครูบาบุญชุ่ม
2. เพื่อศึกษาบทบาทการเชื่อมโยงเส้นทางวัฒนธรรมของครูบาบุญชุ่ม
3. เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลความสัมพันธ์และผลงานที่มีต่อการศึกษา การเผยแผ่ การสร้างเครือข่ายและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของครูบาบุญชุ่ม

ปัญหาที่ต้องการทราบ

1. แนวคิดและวิถีอัตลักษณ์ของครูบาบุญชุ่ม เป็นอย่างไร
2. บทบาทการเชื่อมโยงเส้นทางวัฒนธรรมของครูบาบุญชุ่ม มีอย่างไรบ้าง
3. วิเคราะห์อิทธิพลความสัมพันธ์และผลงานที่มีต่อการศึกษา การเผยแผ่ การสร้างเครือข่ายและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของครูบาบุญชุ่ม อย่อย่างไรบ้าง

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยทำการวิจัยเชิงเอกสารกับการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) และมุ่งศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง คณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาไว้ดังนี้ คือศึกษาเนื้อหาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา แนวคิด ทฤษฎี เอกสาร ที่เกี่ยวข้องกับครูบาบุญชุ่มและงานวิจัยที่เกี่ยวกับประเด็นการวิจัย ได้แก่ ประวัติและผลงานและเส้นทางการเชื่อมโยงเส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรมของครูบาบุญชุ่ม และการสัมภาษณ์พระสังฆาธิการ ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไป

2. ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informant)

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงเอกสารประกอบกับการลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึก โดยลงพื้นที่ ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงกำหนดพื้นที่ และประชากรคือผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ในการสัมภาษณ์เก็บข้อมูล ด้วยวิธีสุ่มอย่างง่าย (Random Sampling) ดังนี้ จำนวนพื้นที่ 2 จังหวัด ประกอบไปด้วย เชียงราย และเชียงใหม่

โดยจำแนกประชากรที่เก็บข้อมูลดังนี้ คือ พระสังฆาธิการ 2 รูป ผู้นำชุมชน 2 คน ประชาชนทั่วไปที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรืออาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ 2 คน รวมทั้งสิ้น 6 รูป/คน

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การศึกษาโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการเชิงเอกสาร (Documentary Research) และสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

2. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informant)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ พระสังฆาธิการ ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไป จำนวน 8 จังหวัด โดยใช้กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ซึ่งได้มาด้วยวิธีสุ่มอย่างง่าย (Random Sampling) จำนวน 2 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ และเชียงราย จังหวัดละ 3 รูป/คน รวมจำนวน 6 รูป/คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การดำเนินการวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยเน้นการศึกษาจากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย ซึ่งเป็นแบบสอบถาม และแบบสัมภาษณ์ สังเคราะห์ข้อมูลเน้นวิธีการแสวงหาความรู้ตามแนวทางการเชื่อมโยงเส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรมของครูบาบุญชุ่มโดยใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

แบบสัมภาษณ์ ประกอบด้วยเนื้อหา 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ข้อมูลสถานภาพทั่วไป ได้แก่ ชื่อ ฉายา นามสกุล อายุ ตำแหน่ง อาชีพ และประสบการณ์เกี่ยวกับการศึกษาประวัติและผลงานของครูบาบุญชุ่ม เป็นต้น

ส่วนที่ 2 ข้อมูลแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับครูบาบุญชุ่ม 5 ด้าน สำหรับพระสังฆาธิการ ผู้นำชุมชนและประชาชนที่มีข้อมูลหรือความรู้เกี่ยวกับประวัติและผลงาน ทาง การเชื่อมโยงเส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรมของครูบาบุญชุ่ม

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัย ได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ

1) รวบรวมข้อมูลจากการศึกษาภาคเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2) การเก็บข้อมูลเชิงพื้นที่ เช่น ประวัติศาสตร์ ลักษณะทางสังคม ภูมิศาสตร์ เพื่อรวบรวมข้อมูลในการนำวิเคราะห์การเชื่อมโยงภูมิภาค และลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อทำการสัมภาษณ์ พระสังฆาธิการ ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไป จำนวน 6 รูป/คน

5. วิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงเอกสาร (Document Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์จากการสัมภาษณ์ เป็นกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Quantitation Research & Qualitative Research) ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามขั้นตอน ดังนี้

1) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ มุ่งเน้นการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการสรุปสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ ดังนี้

(1) ความหมาย แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาทการเชื่อมโยงภูมิภาค ในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การศึกษา การเชื่อมโยงทางสังคมวัฒนธรรม และแนวความคิดของนักวิชาการต่าง ๆ ของพระมหาเถระในประเทศไทยและในล้านนา

(2) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 6 รูป/คนโดยการวิเคราะห์และสังเคราะห์ประเด็นที่อยู่ในเนื้อหากลุ่มเดียวกันในบทบาทการเชื่อมโยงเส้นทางในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การศึกษา การเชื่อมโยงทางสังคมวัฒนธรรม ของครูบาบุญชุ่ม

2) นำผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสารและผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ มาทำการวิเคราะห์เชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และบทบาทการเชื่อมโยงเส้นภูมิภาคของครูบาบุญชุ่ม

สรุปผลการวิจัย

1. แนวคิดและวิถีอัตลักษณ์ของครูบาบุญชุ่ม

ครูบาบุญชุ่ม ถือว่าเป็นพระมหาเถระที่มีแนวคิดและวิถีอัตลักษณ์โดดเด่นหลายด้าน ซึ่งจากการศึกษาวิจัยสรุปได้ ดังนี้

1) แนวคิดและวิถีอัตลักษณ์ด้านการดำเนินชีวิต

ด้วยแนวคิดการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย มีความอดทนขยันขันแข็งและมีความกตัญญู อีกทั้งใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาอยู่ตลอด ทำให้เกิดวิถีอัตลักษณ์เฉพาะในการดำเนินชีวิตของท่าน ซึ่งแตกต่างจากบุคคลทั่วไป คือ ถึงท่านจะเป็นเด็กแต่ก็เปี่ยมไปด้วยคุณธรรม และการมีความเข้มแข็งจากการประสบความทุกข์ระทมกำล่ำบาก ทำให้เป็นเหมือนพลังที่จะทำให้ท่านมีความมุ่งมั่นที่จะทำแต่ความดีงาม และทำให้มีความคิดที่จะบวชเรียนตั้งแต่เด็ก ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วถือเป็นลักษณะเฉพาะของบุคคลซึ่งหาได้ยากยิ่งเมื่อเทียบกับคนในสมัยปัจจุบัน ที่จะมีจิตฝักใฝ่ในพระพุทธศาสนาเช่นนี้

2) แนวคิดและวิถีอัตลักษณ์ด้านการฝึกฝนในธรรมะ

ครูบาบุญชุ่ม ได้รับการสอนและการน้อมนำการปฏิบัติมาตั้งแต่เด็ก ทำให้เกิดการปลูกฝังคุณงามความดีอยู่เสมอ นำไปสู่วิถีอัตลักษณ์ที่มีลักษณะเฉพาะที่มีแต่คุณธรรม เป็นวิถีแห่งอริยะและการแสวงหาทางแห่งคุณงามความดีตามแนวทางของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

3) แนวคิดและวิถีอัตลักษณ์ด้านการปฏิบัติวิปัสสนา

จากการที่ได้ศึกษาเรื่องราวในการปฏิบัติธรรมของท่าน ทำให้ผู้วิจัยเห็นถึงแนวคิดของท่านที่มุ่งแสวงหาการปฏิบัติธรรมในชีวิตอยู่เนืองๆ การเสาะหาหนทางและสถานที่อันสงบ เหมาะสม และทำให้ท่านมีความสุขในการปฏิบัติธรรม นำไปสู่วิถีอัตลักษณ์เฉพาะที่เป็นการรุดงค์ จาริกไปยังสถานที่ต่างๆ ด้วยความมุ่งมั่นโดยไม่ย่อท้อต่อปัญหา อุปสรรค แม้กระทั่งอันตรายที่จะได้รับ ท่านสามารถที่จะเสียสละชีวิตได้เพื่อให้ได้ดำเนินตามแนวทางของพระบรมศาสดา คือ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

2 บทบาทการเชื่อมโยงเส้นทางวัฒนธรรมของครูบาบุญชุ่ม สามารถสรุปได้ดังนี้

(1) การเชื่อมโยงเส้นทางวัฒนธรรมของครูบาบุญชุ่มในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย

บทบาทการเชื่อมโยงเส้นทางวัฒนธรรมของครูบาบุญชุ่มในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตอำเภอเชียงแสน เนื่องจากอุปนิสัยของพระครูบาฯ ท่านมีวิถีอัตลักษณ์และแนวคิดในการแสวงหาสถานที่ในการปฏิบัติธรรม และพื้นที่แสวงบุญที่เหมาะสมตามธรรมชาติ รวมถึงการมีคุณูปการที่จะสร้างศาสนสถานไว้เป็นที่บูชาในพระพุทธศาสนาในพื้นที่ที่ห่างไกล เสมือนการกระจายการสร้างศรัทธา และพลังแห่งพระพุทธศาสนาให้มากขึ้นและไม่จำกัดเฉพาะพื้นที่ เพื่อสร้างรากฐานพระพุทธศาสนาให้มั่นคง เพราะการที่ท่านจาริกไปในแต่ละพื้นที่นั้นจะมีศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนจำนวนมากที่มีความศรัทธา หลังไหลกันไปทำบุญและชื่นชมบารมี ทำให้แหล่งพื้นที่เหล่านั้นเกิดการพัฒนา และสร้างวัฒนธรรมชุมชนในสังคมให้มีความเข้มแข็ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัฒนธรรมที่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาที่พระครูบาฯ ได้เข้าไปช่วยฟื้นฟู ส่งเสริม และสร้างศรัทธาจากพุทธศาสนิกชนให้เกิดขึ้นมาใหม่ และทำให้พระพุทธศาสนาในจังหวัดเชียงรายมีความเข้มแข็ง และมีอัตลักษณ์ที่งดงาม ที่สอดคล้องกับวิถีของ ครูบาบุญชุ่ม

(2) การเชื่อมโยงเส้นทางวัฒนธรรมของครูบาบุญชุ่มในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่

บทบาทและการเชื่อมโยงเส้นทางวัฒนธรรมของครูบาบุญชุ่มในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมที่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา การเข้าไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการสร้างศาสนสถานของพระครูบาฯ ได้ช่วยฟื้นฟูพลังศรัทธาและความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุว่า การจาริกไปของท่านในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้เกิดแรงกระตุ้นต่อสังคมของชาวพุทธในด้านของการทำบุญ การบริจาคทาน และการสร้างคุณงามความดีตามคำสอนธรรมที่พระครูบาฯ ได้สอน และชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติให้แก่พุทธศาสนิกชนในการที่จะน้อมนำคำสอนนั้นไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี

3. วิเคราะห์อิทธิพลความสัมพันธ์ของครูบาบุญชุ่ม ที่มีต่อการสร้างเครือข่ายและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

ผลการวิเคราะห์อิทธิพลความสัมพันธ์และผลงานที่มีต่อการศึกษา การเผยแผ่ การสร้างเครือข่าย และวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของครูบาบุญชุ่ม พบว่า ผู้วิจัยวิเคราะห์ใน 3 ประเด็นดังต่อไปนี้

1) วิเคราะห์อิทธิพลความสัมพันธ์ของครูบาบุญชุ่ม ที่มีต่อการศึกษา พบว่า แม้ท่านไม่มีบทบาทโดดเด่นในด้านการมีอิทธิพลต่อการศึกษาศึกษา แต่ท่านก็มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนส่งเสริมพระและสามเณรที่อยู่ในปกครองของท่าน ในแต่ละพื้นที่ที่ท่านไปสร้างวัดหรือศาสนสถานเอาไว้ ในด้านการศึกษาศึกษา เช่น ท่านได้สนับสนุนพระและสามเณรต่างชาติที่ได้เข้ามาศึกษาในประเทศไทย สนับสนุนให้พระสงฆ์สามเณรใฝ่ในการศึกษา และช่วยเสริมสร้างศาสนทายาทเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา วางรากฐานพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสืบต่อไป

2) วิเคราะห์อิทธิพลความสัมพันธ์ของครูบาบุญชุ่ม ที่มีต่อการเผยแผ่ พบว่า การเผยแผ่ของท่านจะมีหลักการที่เป็นแนวปฏิบัติอยู่ 3 วิธีการ คือ

(1) การเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติวิปัสสนา ด้วยวิธีการจาริกไปแสวงหาสถานที่ที่มีสัปปายะอันสงบ เช่น ป่าเขา หรือถ้ำ เพราะท่านมุ่งมั่นตามแนวหลักธรรมคำสอน และปฏิบัติตามวิถีของครูบาอาจารย์ จึงมีจิตน้อมในการปฏิบัติวิปัสสนา เป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนทั้งประเทศไทยและประเทศในกลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพม่า ลาว ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับบารมีของท่านมากมาย จึงเป็นเหตุที่ทำให้ท่านได้รับการขนานนามว่า ครูบาตบญูแห่งล้านนาในยุคใหม่ และ ตบญูข้ามพรหมแดน ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับการสร้างเครือข่ายและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

(2) การเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการสอนธรรม สะท้อนผ่านการจาริกและการปฏิบัติวิปัสสนาของท่าน ผ่านคณะลูกศิษย์ที่นำธรรมะบรรยายของท่านในแต่ละครั้งมาตีพิมพ์เป็นหนังสือที่มีคุณค่าและหายาก ซึ่งธรรมะที่ท่านสอนนั้นล้วนเกี่ยวกับเรื่องที่เป็นการศึกษาจิตใจที่ดี ให้ทำแต่คุณงามความดี และมุ่งไปที่เป้าหมายคือพระนิพพาน

(3) การเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการสร้างศาสนสถาน เริ่มตั้งแต่ผลงานการสร้างวัดและศาสนสถานของท่านตั้งแต่เป็นสามเณร จนกระทั่งอุปสมบทเป็นพระมาจนถึงปัจจุบัน ท่านได้สร้างวัดและศาสนสถานมาแล้วรวมเป็นจำนวนประมาณ 65 ศาสนสถาน พื้นที่จำนวนมากกว่า 30 พื้นที่ (ไม่นับรวมที่ยังไม่สามารถสำรวจได้หมดจากการวิจัยนี้) ซึ่งเป็นการสร้างอนุสรณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองและพื้นที่ฟูพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน

3) วิเคราะห์อิทธิพลความสัมพันธ์ของครูบาบุญชุ่ม ที่มีต่อการสร้างเครือข่ายและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา พบว่า อิทธิพลความสัมพันธ์ของครูบาบุญชุ่ม ที่มีต่อการสร้างเครือข่ายและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนานั้นกว้างขวางในแถบดินแดนล้านนาและประเทศที่อยู่กลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน มีผลต่อการดำรงชีวิตและความเป็นอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม และยังมีผลต่อการสร้างฐานเครือข่ายวัฒนธรรมเชิงพุทธยุคใหม่ เรียกว่า พุทธนิกายยวน ซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมเชิงพุทธ ไม่ว่าจะอยู่ในประเทศไทยหรือข้ามดินแดนไปก็ยังคงได้รับความศรัทธา และถือธรรมะนิยมปฏิบัติต่อท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัฐฉาน เมืองพง ประเทศพม่า ที่ถือว่าท่านมีอิทธิพลต่อความเคลื่อนไหวและการขับเคลื่อนการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ที่เป็นผลสะท้อนมาจากคำว่า “ตบญู” ตามความเชื่อล้านนาและของชนกลุ่มชาติพันธุ์ และการตั้งใจในการเผยแพร่ธรรมด้วยการสร้างวัดและศาสนสถาน ที่ปัจจุบันมีเป็นจำนวนมากทั้งในและต่างประเทศ เชื่อมโยงการสร้างเครือข่ายทางวัฒนธรรมเชิงพุทธ แบบผสมผสานชาติพันธุ์ให้รวมเป็นหนึ่ง

ดังนั้น บทบาทการเชื่อมโยงภูมิภาคของครูบาบุญชุ่ม ที่ได้ชื่อว่าเป็นครูบา ตามคำยกย่องของชาวพุทธดินแดนล้านนาหรือในทางภาคเหนือ จึงถือเป็นบุคคลสำคัญ เป็นพระมหาเถระในสายการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีแนวคิดและอัตลักษณ์สะท้อนให้เห็นถึงวิถีทางแห่งการเป็นพระนักเผยแผ่ และนักพัฒนาที่เป็นปรากฏการณ์ใหม่แห่งพระพุทธศาสนาในยุคนี้ ความสามารถในการเชื่อมโยงกลุ่มชาติพันธุ์ การสร้างเครือข่ายและการสร้างวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ดั่งงาม และได้ผลจริง เป็นแนวปฏิบัติที่พระสงฆ์ในยุคใหม่ควรนำมาเป็นต้นแบบ เพื่อพัฒนาองค์ความรู้และเป็นแนวปฏิบัติ รวมไปถึงการศึกษาพระพุทธศาสนา และการเห็นคุณค่าของการเผยแผ่ การสร้างรากฐานที่มั่นคงให้กับพระพุทธศาสนา ผ่านความเป็นตัวตนของพระสงฆ์ ก้าวสู่การเป็น “ตบญู” ในพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบล้านนาต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1) การวิจัยเรื่อง “บทบาทการเชื่อมโยงภูมิภาคของครุบาบุญชุ่ม” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีการศึกษาจากเอกสารและการลงพื้นที่สำรวจและสัมภาษณ์ ในการศึกษาที่มาซึ่งข้อมูล ซึ่งต้องใช้ความเพียรในการค้นคว้าและวิเคราะห์ ดังนั้นผู้ที่ทำการศึกษาต่อควรศึกษาพื้นฐานในเรื่องของพระมหาเถรในล้านนา และรูปแบบของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนา เพื่อใช้เป็นฐานในการพัฒนาองค์ความรู้ และวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา

2) เรื่องของ พระครุบาบุญชุ่ม ควรมีการจัดพิมพ์และนำเสนอเพื่อเผยแพร่ในเชิงวิชาการให้กว้างขวาง เพราะมีเนื้อหาและข้อมูลในการศึกษาเชิงเอกสารน้อยมาก

3) ในการวิเคราะห์ที่นำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์ ควรใช้สติปัญญาในการศึกษาเพื่อนำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ และเพื่อการส่งเสริม เผยแผ่พระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

- เทพประวิณ จันทร์แรง. **ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในล้านนา**. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระบบ ลูติญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา-มกุฏราชวิทยาลัย, 2536.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**, 2500. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.
- รวีโรจน์ ศรีคำภา. **พุทธธรรมนำชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.